

Člověk a strach

Strach v antropologických perspektivách

Lenka Hanovská, Linda Hroníková a kol.

TOGGA

Člověk a strach

Člověk a strach

Strach v antropologických perspektivách

Lenka Hanovská, Linda Hroníková a kol.

Na vznik této publikace byla Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy poskytnuta
Institucionální podpora na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (MŠMT – 2012).
Číslo projektu P20/2012/26.

This publication was supported by the Ministry of Education, Youth and Sports –
Institutional Support for Longterm Development of Research Organizations – Charles University,
Faculty of Humanities (Charles Univ, Fac Human 2012). No. P20/2012/26.

Lektorovali:

Mgr. Jakub Marek, Ph.D.

Mgr. Mária Štubňová

edice Andrias, vol. III

Lenka Hanovská, Linda Hroníková a kol.:
Člověk a strach. Strach v antropologických perspektívách

Vydalo vydavatelství TOGGA, spol. s r. o., Volutová 2524, Praha 5
v edici ANDRIAS

Editors © Lenka Hanovská, Linda Hroníková, 2013

© Daniel Bubeník, Lenka Hanovská, Iva Holmerová, Jakub Homolka, Linda Hroníková,
Matouš Jaluška, Jana Kašpárková, Václav Kozina, Jan Lepeška, Miroslav Nedorostek,
Zdeněk Pinc, Lenka Pinzová, Marco Stella, Adéla Zelenda Kupcová, Filip Žitník, 2013

Jazyková redakce: Lenka Hanovská, Linda Hroníková

Summary: Kristina Vurmová-Labohá

Obálka: Lukáš Příbaň

Fotografie „První sériově vyráběné schizofrenie“ (1998) Jiřího Černického

je použita s laskavým svolením autora

Typografie a sazba z písma Comenia: Dušan Neumahr

Vyrobila: TOGGA, spol. s r. o., Volutová 2524, Praha 5

Vydání první, Praha 2013

© TOGGA, 2013

ISBN 978-80-7476-018-1 (print)

ISBN 978-80-7476-231-4 (online: pdf)

Obsah

<i>Předmluva</i>	9
1. STRACH CIVILIZAČNÍ	
Strach a modernita. Odvrácená strana modernity v civilizacionistické perspektivě	19
<i>Jakub Homolka</i>	
„Apokalyptický strach“ v éře globalizace	33
<i>Václav Kozina</i>	
Vnímání germánských gentes pozdně antickou nobilitou	45
<i>Jan Lepeška</i>	
Strach ve válce. Reprezentace strachu a odvahy na stránkách ego-dokumentů českých vojáků první světové války	59
<i>Daniel Bubeník</i>	
2. STRACH A IDEOLOGIE	
Panna s hlavou Medúsy. Poznámka k ideologickému využití strachu v <i>Cantigas de Santa Maria</i>	71
<i>Matouš Jaluška</i>	
Stáří a strach – strach a stáří	83
<i>Iva Holmerová</i>	
Strach jako jeden z motivů vzniku a každodenní praxe skryté církve	93
<i>Miroslav Nedorostek</i>	

3. STRACH Z ODLIŠNÉHO

Antropomorfismus – obávaný, zatracovaný, znovuobjevený? 107
Lenka Pinzová a Marco Stella

Šarlatové A jako znak Alzheimerovy choroby 129
Jana Kašpárková

Krchňáci – nenápadná menšina mezi námi 137
Linda Hroníková

4. STRACH Z BYTÍ

Uzamčené bytí – fenomenologická reflexe traumatického strachu 149
Filip Žitník

Úloha strachu při konstituci sebevědomí / v procesu dějin u Hegela 167
Lenka Hanovská

Strach a úzkost: Strach ze svobody jako základ 177
extremistických hnutí
Adéla Zelenda Kupcová

Smích, strach a svoboda 193
Zdeněk Pinc

Summary 197

O autorech 199

Seznam literatury 203

Předmluva

Strach je definován jako nepříjemná emoce živého organismu vyvolaná očekáváním zlého či konfrontací s nebezpečným faktorem.¹ Projevuje se v různých intenzitách a způsobuje řadu reakcí u různých typů organismů. Nejběžnější reakcí je obrana nebo útok vůči tomu, co strach vyvolalo, ale reakce pochopitelně bývají rozmanitější v závislosti na konkrétní situaci.

Základním předpokladem pro prožívání strachu je existence života; strach je tak neoddělitelnou součástí života. Každá živá bytost schopná prožívání pociťuje někdy strach o svou existenci spojený s touhou po vlastním trvání. Tento základní strach je prospěšný, protože upozorňuje organismus na nebezpečí a nutí jej vyhnout se mu. Nicméně u člověka tento základní pudový strach nabývá rozmanitějších odstínů a podob – člověk se nebojí jen tehdy, když jej někdo či něco bezprostředně ohrožuje na životě. Mnohem častěji se obává kvůli zítřku, tomu, co nezná, tomu, co může přijít, nebo naopak tomu, co nepříjde. Tento „strach“ založený především na schopnosti člověka chápat čas a jeho rozvinuté imaginaci pak ovlivňuje lidské jednání a utváří lidskou zkušenost mnohem důmyslněji, než by dokázal pouhý vztah *příčiny a následku*. Zároveň však člověk dokáže od strachu abstrahovat a překročit jej ve jméno silnějších zásad a principů, které mohou vyplývat ze strachu silnějšího, například z obavy o zachování určité civilizační ideologie nebo kvůli zachování života jiného tvora, nebo z jiných důvodů, například z důvodu jiné silnější emoce, racionálního vysvětlení, ideálu či potlačení zájmu o objekt, který „strach“ vzbuzuje.

Lidský strach nelze redukovat na biologický strach o zachování vlastního života, nabízí se proto otázka, zda by výzkum právě tohoto fenoménu mohl nějak přispět k odpovědi na antropologickou otázku po bytí člověka, tedy zda existuje nějaký specifický *lidský* strach, jehož výzkumem by člověk lépe porozuměl vlastní podstatě či alespoň zkušenosti. Výzkum příčin různých strachů (strach z neznámého, strach o život atp.), jeho různých odstínů (obava, úzkost, hrůza) a projevů (paralýza, akce, nenávisť) prozrazuje o člověku a lidském druhu mnohé, proto překvapí, že strach není častějším předmětem výzkumu a bádání. Tato kniha se bude zabývat uvedenými aspekty strachu jako svěbytnými projevy a výpověďmi o lidské zkušenosti. Autoři zkoumají různé principy a původy strachu v jejich různých projevech a intenzitách z hlediska jejich variability se zřetelem k tomu, že všechny tyto podoby strachu jsou vlastní právě lidem.

1 Maříková, H., Petrusek, M., Vodáková, A., *Velký sociologický slovník*, Praha: Karolinum, 1996, s. 1231.

Předkládaná kniha se věnuje fenoménu strachu z hlediska sociální a kulturní antropologie, nechybí však ani texty z oboru antropologie filosofické a historické. Antropologie patří mezi vědy holistické, tj. reflektující celek lidské zkušenosti; při tematizaci vybraného motivu vždy celek, z něhož motiv vybírá, zohledňuje. Napříč variabilitou lidské zkušenosti hledá antropologie konstantní rysy lidské zkušenosti. Reflektuje, že uspořádání této zkušenosti do nějaké jednotné formy, respektive její uzavření do nějakého jednotného celku, je vždy záležitostí prostředí, v němž se zkušenost formuje, a volby toho, kdo tuto zkušenost zažívá a popisuje. Antropologické konstanty čas i prostor překonávají, vyskytují se u každého člověka všech dob a společností a navzdory variabilitě způsobů jejich zakoušení lze o nich vypovídat jako o něčem, co je známé všem lidem. Strach mezi takové konstanty bezpochyby patří.

Popis určité součásti lidské zkušenosti antropologie chápe jako výběr různých aspektů lidské zkušenosti na úkor jiných badatelem, který je uspořádává a interpretuje podle vlastní zvolené metody práce. I strach je fenoménem komplexní lidské zkušenosti a jeho popis i přístup k němu spočívá ve výběru určitých aspektů na úkor aspektů jiných.

Kapitoly předkládané publikace jsou tematicky uspořádány do čtyř částí: Strach civilizační, Strach z odlišného, Strach a ideologie a Strach z bytí. Každý oddíl se věnuje kvalitativně jiné formě lidského strachu a způsobům, jak se člověk s těmito různými typy strachu potýká a vypořádává. Již z názvu kapitol je zřejmé, že strachem se zabýváme především jako kategorií zkušenosti moderního „západního“ člověka. Naší prioritou není biologická stránka problému, i když odkazy na základní biologické předpoklady strachu najdeme v několika kapitolách (např. Hroníková, Kašpárková, Žitník), ani prožitky a interpretace strachu příslušníků nezápádních kultur, ačkoliv příklady strachu u neevropských civilizací budou také zmíněny (Kozina). Důraz je kladen na výzkum strachu současného (moderního) evropského člověka, neboli na strach, který pracovním nazýváme civilizační.

~

Z tohoto důvodu úvodní část věnujeme právě „civilizačnímu strachu“. Pohybujeme se zde explicitně na rovině otázky po tom, zda je strach člověka současnosti odlišný od strachu člověka doby předmoderní. Otevíráme prostor na odpověď, zda a nakolik strach formuje konkrétní kultura a doba, nebo zda a nakolik strach jako stabilní konstanta naopak tyto formuje.

Uvedené téma zahajuje příspěvek Jakuba Homolky. Poukazuje na přítomnost archaických forem a projevů strachu v době nazývané moderní. Ačkoliv si moderna kladla za cíl dokonale vysvětlit a racionálními metodami uchopit svět pro potřeby člověka a tím eliminovat faktory, které člověka děsily, tento záměr se jí nezdařil, neboť i v době moderní, nyní spíše již post-moderní, přetrvávají formy archaického strachu. Homolka přítomnost „barbarského“ strachu v moderně používá ke konfrontaci moderny samé. Strach v této perspektivě ukazuje jako neměnnou konstantu formující zkušenost člověka.

Podobnou perspektivu zaujímá i Václav Kozina ve svém příspěvku o apokalyptickém strachu. Hovoří o něm jakožto o strachu ze zániku známé kultury na základě vyšších až nadpřirozených zásahů spojeném s nadějí v obrodný proces. Apokalyptický strach je dost archaický, projevoval se u mnoha klasických kultur, a dalo by se snad říci i iracionální, neboť pracuje s jednoduchými kategoriemi dobra a zla bez racionálního základu, přesto však je stále přítomný i v současném světě. Kozina pozoruje určitou proměnu formy tohoto strachu, respektive proměnu představ s tímto strachem spjatých napříč procesem globalizace. Původně konkrétní představy vázané na určité kultury se vlivem střetávání různých kultur propojovaly a představy o tom, z čeho má mít člověk čekající apokalypsu strach, dostávaly a stále dostávají v procesu globalizace různých lokálních podob; apokalyptický strach jako takový však zůstal konstantní. Navzdory různým představám o podobě tohoto apokalyptického konce slibuje apokalyptická zkáza stále obrodu spravedlivých principů stávajícího světa, slibuje vymizení zla a poslední spravedlivý soud. Kozina sleduje proměnu apokalyptického strachu při zachování jeho konstantních charakteristik, zda je strach sám konstantou, nechává nerozhodnuté.

Apokalyptický strach se primárně pojí se strachem ze zániku světa vlastní kultury, vlastního žitého prostředí. Od něj tak přecházíme ke studiu strachu z jiné kultury, který je vlastní snad každému člověku. Na rozdíl od apokalyptického strachu spjatého s myšlenkou spásy, posledního soudu, spravedlnosti, pojí se strach o vlastní kulturu a vlastní svět s myšlenkou zániku a zmaru. Tento strach je stejně přítomný dnes, kdy se jednotlivé kultury setkávají o to intenzivněji a s větší silou, jako před tisíci lety. Strach ze zániku vlastního světa a z nadvlády jiné kultury ukazuje na základě reflexe historických pramenů příspěvek Jana Lepešky. Autor hovoří o období pádu Římské říše a strachu Římanů z „vlády barbarů“, tedy Germánů. Na základě historických pramenů rekonstruuje, z čeho konkrétně měli římscí historici – svědci zániku vlastní říše – strach a jak se s tímto strachemypořádávali. Klade otázku, zda strach Římanů z Germánů byl pouze strachem „z jiného“, nebo úlohu hrály ještě jiné faktory. Ozývá se také otázka, nakolik tento

strach či strachy přispěl(y) k pádu Římské říše. Autor poslední kapitoly tohoto oddílu Daniel Bubeník hovoří o strachu vojáků v zákopech první světové války. Podobně jako Lepeška rekonstruuje na základě historických pramenů pocity aktérů a analyzuje důsledky, k nimž tyto pocity vedly a které dnes mohou být s historickou distancí reflektovány. Ačkoliv se příspěvky těchto kapitol vztahují k různým historickým obdobím či rozebírají jiné formy strachu, pracují všechny s kategoriemi tradičního a moderního a hledají místo strachu v jejich rámci, tedy zkoumají strach jako konstantu.

Strach uchopený coby konstanta můžeme zkoumat hlouběji a můžeme se ptát, do jaké míry je jeho původ biologický a do jaké míry jej zapříčiňuje kultura. Klást jednoznačnou hranici mezi kulturou a přírodou je v současné antropologii nemožné, nicméně lze vysledovat určité projevy distribuce strachu v rámci ideologií, tedy lze sledovat případy, kdy strach je uměle vyvoláván žitou kulturou jako systémem kódů a interpretací. Tak například můžeme – uchýlíme-li se k této terminologii – „přirozený“ strach z jiného (jiné kultury) pojednávaný v předchozím oddíle interpretovat perspektivou určité kultury například jako konkrétní strach z muslimů, Němců, Romů, vždy v závislosti na historické zkušenosti, případně také na možnostech těch, kterým vyhovuje strach distribuovat. Proto v další sekci otevíráme otázku strachu a ideologie. V první části této kapitoly ukazujeme mechanismy, jak panovník účelně integroval do ideových soustav jako nástroj ovládnutí jednání strach z neznámého. Využil dobře toho, že strach lze použít jako důležitý faktor pro ustavování ideologií. Ideologii tu chápeme v Mannheimově smyslu jako symbolický systém poskytující hodnotový a významový rámec při výkladu světa.² Tyto symbolické systémy a hodnotové rámce nastavují různým způsobem různá pravidla pro chápání a interpretace toho, co má strach vyvolávat, a také toho, jak se s tímto strachem vypořádat, ba používají strach jako mocný faktor při ustavování samotných svých struktur a základů. Aktéři náležející do určité kultury si nemusí být vědomi toho, že jejich jednání je motivováno celkem ideologie, ačkoliv mohou být sami aktivními účastníky a bojovníky za zachování dané ideologie jako výkladového rámce světa a sami se podílet na její distribuci. Aktéři si dokonce ani nemusí být vědomi toho, že jejich výkladový rámec je

2 Keller, J., Heslo Ideologie in: Maříková, H., Petrušek, M., Vodáková, A., *Velký sociologický slovník*, Praha: Karolinum, 1996, s. 415: „Mannheim rozlišuje ideologii partikulární a totální. Partikulární ideologie mívá podobu dílčích tvrzení, která nejsou pravdivá, neboť ten, kdo je pronáší, má zájem zakrýt před druhými či sám před sebou skutečný stav věcí. Totální ideologie zahrnuje celý myšlenkový svět určité epochy, určité kultury či určité skupiny lidí.“

konstituován „jinde“ a že jej jen přejímají a mimoděk reprodukují jako přirozený systém. Tak se například ustanovuje moc panovníka podložená teorií o transcendentálním záměru, tak se ale také ustavuje moc neosobního diskursu jako výkladového rámce nastavujícího pravidla interpretace jednotlivých jevů. Moc využívající strach jednotlivců může odkazovat na jednotlivou osobu, jak ukazuje Matouš Jaluška na osobě středověkého krále, zároveň ale nemusí odkazovat na nikoho, může pouze spočívat v neosobní struktuře diskursu, jak ukazuje Iva Holmerová hovořící o tom, jak současný mediální, politický a veřejný sémiotický systém nastavuje pravidla pro chápání a interpretaci určitých témat, konkrétně stáří. Stálo by za hloubkovou analýzu to, jak fenomén sám od sebe vzbuzující strach – obvykle smrt jedince – využívá a přiživuje ideologie proto, aby vyvolala žádoucí jednání a myšlení aktérů doby. V naší knize se tohoto problému dotýká Iva Holmerová, když ukazuje, jak diskurzivní praxe proměňuje pro mladého člověka neurčitou představu stáří v hrozivou zkušenost, mající děsivý tvar. Člověk se přirozeně obává vlastního konce, ale současný diskurs jako by nasazoval to-muto strachu korunu, když líčí starého člověka převážně dehonestujícím způsobem. Formy tohoto podněcování strachu jsou celkem dobře patrné a člověk od nich může do jisté míry abstrahovat, dovolí-li si více reflektovat vlastní zkušenost, respektive formu její interpretace. Oficiální ideologie se dokonce může stát tak zřetelným předmětem reflexe, že vede aktéry k vyčlenění se z jejího rámce a k vymezení se vůči ní. Koexistence vlastní výkladové a hodnotové struktury světa pak může být sama příčinou strachu, protože žádná ideologie se většinou neslučuje s nějakou jinou. Tato zkušenost je člověku střední Evropy velmi dobře známa. Příspěvek Miroslava Nedorostka reflektuje aktivitu skrytých církví v době reálného socialismu v Československu. Ukazuje, jak vědomí odlišnosti vlastní ideologie od ideologie oficiální vyvolává v aktérech obavu o vlastní existenci, vede k větší obezřetnosti při ustavování vlastních hodnotových rámců a k opatrnosti v jednání. Paradoxně takovýto strach vyvolává vyšší aktivitu aktérů a výraznější vědomí smyslu vlastního jednání.

Ať už se jedná o strach vyvolaný kulturním kódem nebo strach přirozený a jazykem „jen“ formovaný, vždy se jedná o strach z odlišného. Toto odlišné může mít formu jak jiné kultury, tak ale třeba také jiné zkušenosti – zkušenosti nebytí. Vůči tomuto jinému člověk prožívá strach různé intenzity. Například nezřetelný strach z něčeho neurčitého nazveme spíše úzkostí, strach z druhého člověka ostražitostí, z nepřijetí obavou, z hororové představou hrůzou atp. Různě intenzivními formami strachu včetně různých způsobů vyrovnávání se s nimi se zabývá třetí kapitola. Začíná u lehčí formy strachu – obavy, kterou člověk může mít

z nepřijetí, neuznání, nepochopení, pročež přizpůsobuje své chování tak, aby tato obava u něj nemusela vznikat. Končí u strastiplné zkušenosti strachu člověka, jemuž vlivem nemoci hrozí ztráta osobnosti. Ať již mají jakoukoliv podobu a míru intenzity, člověk těmto strachům a obavám přizpůsobuje vlastní chování a jednání. Společnost bojuje proti dlouhodobému působení stresujících faktorů, a buď se těchto stresujících faktorů zbavuje, nebo je například asimiluje. Vypořádání se se strachem formou asimilace nebezpečných projevů ukazuje Linda Hroníková v příspěvku o krchňácích čili levácích, příspěvek Lenky Pinzové a Marca Stelly ukazuje, jak se jedinci sami přizpůsobují, kapitola Jany Kašpárkové zas upozorňuje na formy exkluze a obtíže asimilace některých strach vyvolávajících jevů. Všechny příspěvky se shodují na tom, že asimilace či exkluze strach vyvolávajících fenoménů, tedy určité vyrovnání se se strachem, je nutnou podmínkou přežití každého živého organismu i každé kultury.

Poslední, čtvrtá, sekce nabízí čtyři zamyšlení nad povahou strachu z hlediska filosofické antropologie. Kde jinde strach zkoumat než tam, kde běží o lidskou podstatu a bytnost, ať již ji definujeme jakkoliv. Dva z příspěvatelů si všimají úlohy strachu a úzkosti ve fundamentální analýze pobytu Martina Heideggera a aplikují výsledky této analýzy na vlastní výzkum vedený v existenciální rovině. První příspěvek Filipa Žitníka se snaží aplikovat výsledky analýzy pobytu na existenciální interpretaci traumat člověka, další příspěvek Adély Zelendy Kupcové používá výsledky fundamentální koncepce pobytu ke zkoumání extremismu. Mezi nimi stojí příspěvek Lenky Hanovské tematizující strach jako stavební kámen lidského sebevědomí, jako médium předmětnosti. Knihu uzavírá příspěvek Zdeňka Pince s pozitivnějším výhledem na fenomén strachu, respektive na fenomén smíchu, který vedle strachu autor jednoznačně řadí mezi stále antropologické konstanty.

~

Publikace, kterou vám nyní předkládáme, se zabývá fenoménem strachu jako fenoménem každodenní lidské zkušenosti. Ukazuje způsoby, jak lze tento fenomén reflektovat a jak s ním pracovat. Neklade si nárok na vyčerpávající analýzu tématu, spíše ukazuje různé možnosti přístupu a způsoby uchopení; vybrané příspěvky vycházejí z výzkumu bádání v oboru antropologie. Různí badatelé z hlediska vlastních výzkumných záměrů tematizují tento fenomén jako společný úkaz přítomný v oblastech jejich odborného zájmu. Mezi příspěvky se vyskytuje i několik takových, které mají čistě popularizační formu (Holmerová, Kozina, Pinc), ale i tyto nabízejí zajímavou perspektivu týkající se žité zkušenosti strachu, proto

jsou do publikace zahrnuty. Příspěvky se věnují strachu z různých perspektiv, oscilují mezi empirickým a teoretickým uchopením tématu, dá se proto – vzhledem k různým metodologiím – namítat, že kniha neдрží pohromadě a nedospívá k jednoznačnému závěru. To ale není ani její záměr; vzhledem k málo rozvinutému poli bádání o strachu a emocích v humanitních vědách obecně se zde autoři spokojují s otevřením tématu a nastíněním možných přístupů k tématu. Uspokojivým výsledkem je jim diskuse různých antropologických oborů o hraničním tématu, jímž strach bezpochyby je.

1.

STRACH CIVILIZAČNÍ

Strach a modernita. Odvrácená strana modernity v civilizacionistické perspektivě

Jakub Homolka

Strach bude v rámci této kapitoly představen jakožto zneklidňující jev současné, moderní společnosti, který je provázen řadou souvisejících fenoménů, zejména různými projevy „barbarismu“. Výklad tohoto aktuálního problému bude zároveň spojen se snahou předvést, že pro zkoumání modernity a s ní spjatých otázek může být přínosem spolupráce se současnou historickou sociologií, tedy s oborem, pro nějž je právě výzkum modernity jedním z ústředních témat.¹

Důležitý podnět nám v tomto ohledu poskytl jeden z významných představitelů dnešní historické sociologie, nedávno zesnulý Shmuel Noah Eisenstadt (1923–2010). Izraelský sociolog se totiž v rámci svého díla odkazuje na řadu filosoficko-antropologických poznatků o povaze člověka,² jež se pro něj stávají podkladem historicko-sociologického zkoumání společnosti. Eisenstadt při tom mimo jiné konstatuje, že pro náš „biologický program“ je příznačná jeho „otevřenost“ a „nerozhodnutost“. Odtud pak podle autora pramení také vědomí vlastní konečnosti, existenciální úzkost a strach z chaosu, jež člověka napříč dějinami

1 Gerard Delanty přímo píše: „...jednou z určujících charakteristik (historické sociologie – poznámka J. H.) je právě zájem o vznik a proměnu modernity.“ Delanty, G., Introduction: Reorienting Historical Sociology, in: Delanty, G. (ed.), *Handbook of Historical Sociology*, London: SAGE Publications, 2003, s. 1.

2 Odkazy na řadu autorů, jejichž dílo spadá do oblasti filosofické antropologie, najdeme například už v Eisenstadtově knize *Power, Trust and Meaning* (1995): odvolává se zde především na práce Arnoalda Gehlena (*Studien zur Anthropologie und Soziologie*, 1971), Helmutha Plessnera (*Diesseits der Utopie: Ausgewählte Beiträge zur Kulturosoziologie*, 1966 a *Mit anderen Augen: Aspekte einer Philosophischen Anthropologie*, 1982) nebo Adolfa Portmanna (*Biologische Fragmente zu einer Lehre vom Menschen*, 1944). Vedle toho se odkazuje také na Clifforda Geertze a jeho práci *The Interpretation of Cultures* (1973). Viz: Eisenstadt, S. N., Action, Resources, Structure and Meaning, in Eisenstadt, S. N., *Power, Trust and Meaning*, Chicago: University Chicago Press, 1995, s. 330n. Dále viz také: Eisenstadt, S. N., The Order-maintaining and Order-transforming Dimensions of Human Life, in Eisenstadt, S. N., *Power, Trust and Meaning*, Chicago: University Chicago Press, 1995, s. 309n.

provázejí. Strach tak Eisenstadt chápe vlastně jako s člověkem trvale spjatý jev, se kterým se lidská společnost musí vyrovnat, a to zejména budováním a institucionalizací společenského řádu a konstrukcí kolektivních identit.³

Naše analýza strachu se ale bude zabývat rovinou makro-sociologickou, respektive civilizační. Eisenstadtovo dílo, kterému se budeme věnovat především, totiž můžeme považovat za ukázkou současné civilizacionistiky, tedy specifického přístupu či, slovy Johanna P. Arnasona, „jednoho (avšak zásadního) z interpretačních rámců“ objevujících se dnes na poli historické sociologie.⁴

Modernita a „obrácení“ civilizačního procesu?

„Cílem osvícenství v nejobecnějším významu pokrokového myšlení od počátku bylo zbavit lidi strachu a učinit z nich pány.“⁵

Při úvahách nad povahou modernity se často střetáváme s jedním rozparem. Ačkoliv žijeme, jak rádi říkáme, v „civilizované“ společnosti, která skrze příklon k rozumu opustila, řečeno slovy Immanuela Kanta, svou dřívější „nesvéprávnost“,⁶ přesto se v dnešní době setkáváme s řadou jevů a událostí, jež podle našeho soudu patří mnohem spíše do společnosti „tradičních“ či „necivilizovaných“. Zjišťujeme, že známky strachu ústící v různé projevy násilí, o nichž s patřičným odstupem hovoříme jako o „barbarismu“, nejsou ničím minulým a překonaným, jak bychom si přáli, nýbrž že se jedná o jevy stále přítomné. Začínáme tak o „naší civilizaci“ pochybovat.

V reakci na otřesné zážitky dvacátého století řada myslitelů trefně poukazovala na skutečnost, že proudy jdoucí proti směru civilizace vyvstávají v moderní společnosti s výjimečnou naléhavostí: – byli jsme svědky válek, jimž dala vědotechnika tak ničivou sílu, že se zde prvně v dějinách objevila reálná možnost sebezničení celého lidstva;⁷ – přesvědčili jsme se, že racionalizace provozu může být stejně jako v továrnách uplatněna také ve vyhlazovacích táborech⁸; – byrokracie nám

3 Eisenstadt, S. N., *Zivilizatorische Rahmungen von Barbarei und Genozid*, in: Eisenstadt, S. N., *Theorie und Moderne: Soziologische Essays*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006, s. 541nn. Viz též: Eisenstadt, S. N., *Barbarism and Modernity: The Destructive Components of Modernity*, in: Eisenstadt, S. N., *Comparative Civilizations and Multiple Modernities: Volume Two*, Leiden: Brill, 2003, s. 561n.

4 Arnason, J. P., *Civilizační analýza: vznikající paradigma*, in: Arnason, J. P., *Civilizační analýza: Evropa a Asie na rozcestí*, Praha: Filosofia, 2009, s. 46.

5 Adorno, T., Horkheimer, M., *Dialektika osvícenství*, Praha: OIKOYMENH, 2009, s. 17.

6 Kant, I., *Odpověď na otázku: Co je to osvícenství?*, *Filosofický časopis* XLI/3, 1993, s. 381.

7 Jaspers, K., *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*, München: Piper & Co Verlag, 1958, s. 17nn.

8 Lanzmann, C., *Šoa*, Praha: Prostor, 2011, s. 121nn.